

ERFGOED BRUSSEL

N°017

DECEMBER 2015

DOSSIER STADSARCHEOLOGIE

VARIA

De eigen woning van
Henry Lacoste in Oudergem

Erfgoedklassen & Burgerschap

EEN PUBLICATIE VAN BRUSSEL STEDELIJKE ONTWIKKELING

GALLO-ROMEINSE AANWEZIGHEID OP DE SITE VAN THURN & TAXIS TE BRUSSEL

EEN EERSTE BENADERING

STEPHAN VAN BELLINGEN

ARCHEOLOOG, VERBONDEN AAN DE KONINKLIJKE MUSEA VOOR KUNST EN GESCHIEDENIS
OPDRACHTHOUDER BIJ DE DIRECTIE MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN

SYLVIANNE MODRIE

ARCHEOLOOG, DIRECTIE MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN

[S. Modrie, 2015 © GOB].

Op het einde van de maand juli 2015 liep er bij het Departement Archeologisch Erfgoed van de Gewestelijke Overheidsdienst Brussel een vondstmelding binnen betreffende de site van Thurn & Taxis te Brussel. Een medewerker van Brussel Leefmilieu vermoedde dat er prehistorische dierenbeenderen werden ontdekt op een diepte van ca. 6 meter onder het huidige straatniveau, in een bouwput op de plaats waar in de komende maanden het nieuwe gebouw van de administratie van de Vlaamse Overheid wordt opgetrokken. Tijdens een eerste werfcontrole werden geen prehistorische dierenbotten aangetroffen, maar werden wel een reeks dakpanfragmenten van het *tegula-* en *imbrextype*¹ gevonden, dakpanvormen die in de Gallo-Romeinse periode in onze gewesten werden geïntroduceerd. Ook tijdens de door een archeopedoloog uitgevoerde analyse van de site werden interessante vaststellingen gedaan omtrent het vroegere landschap. Er werd dan ook beslist om de ontdekkingen maximaal te documenteren tijdens een noodopgraving. Deze interventie werd uitgevoerd door het Departement Archeologisch Erfgoed van de Gewestelijke Overheidsdienst Brussel in nauwe samenwerking met de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis en gebeurde zoals de Brusselse wetgeving inzake archeologische ontdekkingen voorschrijft.² Voor een gedetailleerde uiteenzetting betreffende deze wetgeving verwijzen we naar het artikel van A. Degraeve in dit volume.

LANDSCHAPPELIJKE ONTWIKKELING

De evolutie van het landschap begrijpen is onontbeerlijk om de aanwezigheid van de mens op een site te verklaren. Het vroegere netwerk van waterlopen verschilde in het verleden totaal met het beeld dat we vandaag

hebben. Op het einde van de laatste ijstijd (ca. 15.000 jaar geleden) waren de rivieren vaak zeer breed (tot meer dan 100 meter) en diep (10 meter is geen uitzondering) en vormden zij talrijke grote meanders die terreinen langs de waterlopen uitschuurden tot hun huidige vorm. Op sommige plaatsen ontstonden zo in de Zennevallei kleine eilandjes. Vanaf het begin van het holoceen (ca. 11.700 jaar geleden) werden de rivierbeddingen via natuurlijke processen stelselmatig opgevuld en evolueerde de Zenne tot een smalle bevaarbare rivier. Tijdens de noodopgraving kon de evolutie van een Brusselse Zenne-arm gedocumenteerd worden en werden tal van stalen genomen. De analyses hiervan, die in de volgende maanden zullen worden uitgevoerd, zullen ongetwijfeld bijdragen tot een betere kennis van de landschappelijke ontwikkeling van de omgeving van de site van Thurn & Taxis.

SPOREN VAN EEN PRE-HISTORISCHE AANWEZIGHEID

De meander van de tot op heden 'vergeten' Zenne-arm blijkt reeds

sinds de prehistorie de mens te hebben aangetrokken. In de bedding van de rivier en tussen latere structuren werd een reeks werktuigen aangetroffen die vermoedelijk tijdens het neolithicum (ca. 5300 – 2100 v.Chr.) werden gemaakt. Het gaat om een kleine gepolijste bijl vervaardigd uit silex en een reeks kleinere werktuigen zoals schrabbers, stekers en klingen, eveneens gemaakt in hetzelfde materiaal. Wat er tijdens de metaaltijden in de omgeving van de site gebeurde kon omwille van het ontbreken van vondsten niet bepaald worden. Men mag echter niet uit het oog verliezen dat stenen werktuigen ook nog tijdens de bronstijd en de ijzertijd werden gemaakt en gebruikt.

ROMEINEN AAN DE ZENNE

Oeververstevingen

Een rivier is constant in beweging en tracht zich steeds te verplaatsen, in het bijzonder in een meander. Tijdens het begin van onze jaartelling werden de bewoners van een waarschijnlijk nabijgelegen *villa* of landbouwnederzetting³ met dit fenomeen geconfronteerd en waren zij genoodzaakt om de

Afb. 1
Het centrale gedeelte van de oeverbeschoeiing (S. Modrie, 2015 © GOB).

Afb. 2

Schuin ingehaide paaltjes en een structuur vastgezet met een pen-en-gatverbinding (S. Modrie, 2015 © GOB).

Afb. 3

IJzeren klokje gebruikt bij het hoeden van dieren (L. Cognard, KMKG, 2015 © GOB).

westelijke oever, die het meest aan de erosie was blootgesteld, te verstevigen met een beschoeiing.

Over een lengte van enkele tientallen meters konden deze werkzaamheden worden vastgesteld. Op enkele plaatsen werden zware aangepunte palen in de grond geheid waartussen een reeks planken en horizontale balken werd aangebracht (afb. 1). Deze liepen meestal parallel met de rivieroever, maar in een aantal gevallen werden ook dwarsbalken aangesneden.

In enkele andere zones werd er dan weer voor gekozen om kleinere pikettes naast elkaar schuin in de grond te slaan. In een enkel geval werd dit gecombineerd met een structuur die door middel van een pen-en-gatverbinding aan elkaar werd gezet (afb. 2). Op nog andere plaatsen werden dan weer zeer broze restanten van houten vlechtwerk aangetroffen.

Tussen de westelijke oever van de meander en de geplaatste beschoeiing werden massa's bouwmaterialen

gestort, bestaande uit regionaal ontgonnen zandsteenblokken, talrijke *tegulae* en *imbres* (in vele gevallen intact) en huishoudelijk afval, samengesteld uit onder andere dierlijk bot, delen van paarden en runderen in anatomisch verband en talrijke gebruiksvoorwerpen, die ons een beeld schetsen van het toenmalige dagelijkse leven.

Sporen van diverse beroepsactiviteiten

De vrij talrijke voorwerpen die tijdens de noodopgraving aan het licht kwamen lichten ons in over diverse aspecten van het alledaagse leven in de Gallo-Romeinse tijd (tussen de tweede helft van de eerste eeuw en het midden van de derde eeuw n.Chr.) aan de oevers van de Zenne.

Een eerste groep vondsten kan onmiddellijk in verband gebracht worden met de beroepsactiviteiten van de bewoners van een nabijgelegen landbouwnederzetting. De aanwezigheid van een fragmentarisch bewaarde ijzeren zeis bevestigt dit. De studie van de talrijke genomen stalen zullen ons ongetwijfeld verder inlichten over de verbouwde gewassen. Naast landbouw blijkt men duidelijk aan veeteelt gedaan te hebben. De talrijke dierenbeenderen en de gedeelten van paarden- en runderskeletten die in de rivierbedding werden ontdekt tonen dit zeer mooi aan. Een ijzeren klokje (afb. 3), dat vaak geassocieerd wordt met het houden van schapen, geiten of runderen, wijst eveneens in deze richting. Dat de bewoners ook honden hielden werd zowel rechtstreeks, door de aanwezigheid van beenderen van honden, als onrechtstreeks, door de afdruk van een hondenpoot op een dakpanfragment, aangetoond.

Om de dagelijkse maaltijden wat te variëren, blijken de inwoners van de villa ook op jacht te zijn geweest. Op het terrein werden namelijk niet alleen beenderen van gevogelte en

everzwijntanden gevonden, maar ook een gedeelte van een hertengewei. Dit restant werd na het doden van het dier niet weggegooid, maar gerecycleerd om er kleinere voorwerpen uit te maken. Op het stuk zijn duidelijke zaagsporen waar te nemen op de plaatsen waar de gewei punten of enden werden verwijderd. Dierlijk bot en hertengewei bleven tot de industriële revolutie een vaak hergebruikt materiaal.

Een ander aspect dat kan gerelateerd worden aan de voeding is het talrijke aardewerk. Dit kan opgesplitst worden in lokaal, regionaal en geïmporteerde waar uit verder afgelegen gebieden zoals Bavay (Noord-Frankrijk), Keulen en Trier (Duitsland) en Centraal en Oost-Gallië. De vormen van de recipiënten kunnen naargelang hun gebruik ingedeeld worden in kookwaar (bijvoorbeeld kookpotten, kommen en 'mortaria' of wrijfschalen), tafelgerei (zoals bekers, kruiken, kommetjes, borden, enzovoort) en stockage (bijvoorbeeld amforen, 'dolia' of grote voorraadpotten, kruikamforen, enzovoort).

Een andere activiteit die op het vildomein werd uitgeoefend was metaalbewerking. Op talrijke plaatsen in de rivierbedding werden ijzer-slakken aangetroffen. Een ander element dat op metallurgie zou kunnen wijzen is de aanwezigheid van fragmenten die mogelijk afkomstig zijn van een kleine smeltoven in aardewerk. Deze gegevens moeten nog verder worden onderzocht.

Hygiëne en kledij

Het is alom geweten dat de Romeinen een hele badcultuur in onze gewesten introduceerden. De baden aange troffen in sommige Gallo-Romeinse villa's en thermen zoals in Trier illustreren dit maar al te best. Tijdens het recente onderzoek werd bijvoorbeeld een oorlepel gevonden, een instrument dat zowel werd gebruikt voor

het verwijderen van onzuiverheden in het oor, als bij medicinale ingrepen. Een ander toiletartikel dat tijdens de opgravingen bovengehaald werd is een vermoedelijk scheermes in ijzer. Vaak zijn deze instrumenten voorzien van een handvat dat versierd is met de kop van een griffioen of van een katachtige. Bij dit stuk ontbreekt echter het handvat.

Een ander onderwerp waarover we enkele summiere inlichtingen konden inwinnen is de kledij. De meeste Romeinen liepen gekleed in een tunica waarboven zij soms een toga aantrokken. Sommige delen van de stof werden vastgezet met een mantelspeld of 'fibula'. Tijdens het onderzoek werden minstens drie exemplaren in een koperlegering gevonden. Twee stukken horen tot het type van de knoopfibulae, met onderdraadse spiraal. Draadfibulae komen al voor tijdens de protohistorie, maar het type mantelspeld waarmee we te doen hebben kan op basis van vergelijkingsmateriaal uit Augst (Zwitserland) in de Flavische periode (69 tot 96 n.Chr.) gedateerd worden. De derde mantelspeld hoort tot het type van de scharnierfibulae en is waarschijnlijk van recentere makelij.

BESLUIT

De toevallige ontdekking van een ongekende zijtak van de Zenne op de site van Thurn & Taxis heeft een hele vracht aan nieuwe gegevens opgeleverd. Naast de evolutie van de waterweg werden, voor het eerst sinds bijna 50 jaar, sporen van Gallo-Romeinse aanwezigheid vastgesteld op het grondgebied van het gewest. De ontdekte sporen bestaan uit een houten oeverversteviging die opgetrokken werd vóór de natuurlijke oever en waarvan de ruimte tussen beschoeiing en oever werd opgevuld met massa's bouwmaterialen en huishoudelijk afval. De verzame-

ling ontdekte gebruiksvoorwerpen geeft een mooi beeld van het dagelijks leven langs de Zenne tussen de tweede helft van de eerste en het midden van de derde eeuw. Dit alles heeft dank zij het anaeroob milieu in goede toestand de eeuwen getrotseerd.

NOTEN

1. De tegula is een dakpanvorm die door de Romeinen in Gallië werd geïntroduceerd. Deze grote, zware platte pannen, die tot 40 bij 30 centimeter groot kunnen zijn, worden gekenmerkt door twee rechtopstaande randen. Over twee tegen elkaar geplaatste tegulae werd over de opstaande randen een imbrex geplaatst, een half-cilindrische pan, zoals men die vandaag nog aantreft in de mediterrane wereld. Het gebruik van de tegula en de imbrex bleef in voege na de val van het Romeinse rijk en we treffen ze dan ook nog aan tot in de 13de eeuw.
2. Bij het onderzoek konden we ook beroep doen op collega's van de Directie Monumenten en Landschappen, studenten archeologie van de Université catholique de Louvain (UCL), de Université libre de Bruxelles (ULB) en de Vrije Universiteit Brussel (VUB), evenals enkele collega's van Onroerend Erfgoed (Vlaamse Overheid). We wensen hen hier allen van harte te danken.
3. De villa waarvan sprake bevindt zich waarschijnlijk op het grondgebied van de gemeente Sint-Jans-Molenbeek, meer precies in de omgeving van het *Laekenveld* en de Scheldestraat waar een Gallo-Romeinse put ontdekt werd in 1921 (zie MEGANCK, M. en GUILLAUME, A., Atlas van de archeologische ondergrond van het gewest Brussel, 17. Sint-Jans-Molenbeek, site 5, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel, 2007, p. 37-43).

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basyn, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Murielle Leseque,
Cecilia Paredes, Brigitte Vander Bruggen
en Anne-Sophie Walazyc.

EINDREDACTIE IN HET NEDERLANDS

Paula Dumont

EINDREDACTIE IN HET FRANS

Stéphane Demeter

SECRETARIAAT VAN REDACTIE

Murielle Leseque

COORDINATIE VAN ICONOGRAFIE

Concepcion Ortigosa Y Crespo (dossier)
en Cecilia Paredes (varia)

COORDINATIE VAN HET DOSSIER

Ann Degraeve

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Lou Cognard, Ann Degraeve,
Yannick Devos, Paula Dumont,
Elisabeth Gybels, Frédérique Honoré,
Harry Lelièvre, Isabelle Leroy,
Marc Meganck, Sylvianne Modrie,
Barbara Pecquet, Jef Pinceel,
Brigitte Vander Bruggen,
Stephan Van Bellingen,
Daphné Van Grieken.

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels,
Data Translations Int.

NALEZING

Koenraad Raeymaekers,
Hans Blanchaert, Ludo Gobin, Wim Kenis,
Coralie Smets, Tom Verhofstadt
en de leden van het redactiecomité.

VORMGEVING

The Crew Communication

DRUK

Dereume Printing

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen.
bpeb@gob.irisnet.be

BEDANKINGEN

Hans Blanchart, Etienne en Denis Lacoste,
Inge Messiaen.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal
van Brussel Stedelijke Ontwikkeling/
Gewestelijke overheidsdienst Brussel,
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd onder de
verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle
rechten voor het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en Landschappen –
Cel Sensibilisatie
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
<http://erfgoed.brussels>
broh.monumenten@gob.irisnet.be

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden zij
verzocht zich kenbaar te maken bij de
Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM – Archives d'Architecture Moderne
ARA – Algemene Rijksarchief
DCBSO – Documentatiecentrum van
Brussel Stedelijke Ontwikkeling
DML – Directie Monumenten en
Landschappen
EK – Erfgoedklassen
GOB – Gewestelijke Overheidsdienst
Brussel
KBIN – Koninklijk Belgisch Instituut voor
Natuurwetenschappen
KBR – Koninklijke Bibliotheek van België
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het
Kunstpatrimonium / Institut royal du
Patrimoine artistique
KMKG – Koninklijke Musea voor Kunst en
Geschiedenis
RPAW – Recherches et Prospections
archéologiques en Wallonie
SAB – Stadsarchief Brussel
SRAB – Société Royale d'Archéologie de
Bruxelles
ULB – Université libre de Bruxelles

ISSN

2034-578X

WETTELIJK DEPOT

D/2015/6860/027

Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.